

УДК 801.73

**ЕТИМОЛОГІЧНА ГЕРМЕНЕВТИКА
ЯК КЛЮЧ ДО РОЗУМІННЯ І ДАТУВАННЯ ТЕКСТУ
(на прикладі легенди про Сема, Хама і Яфета: Бут. 9, 18–27)**

Петро Гусак

*Український Католицький Університет,
кафедра філософії,
вул. Хуторівка 35а, ауд. 313, Львів, Україна, 79011,
тел.: (00380 32) 2409940, e-mail: husak@ucu.edu.ua*

Розглянуто етимологічну герменевтику власних імен як метод визначення приблизного датування тексту, а також – змісту тексту та наміру його авторів чи редакторів. Проілюстровано цей метод на прикладі етимологічного аналізу власних імен персонажів легенди про Сема, Хама і Яфета (Бут. 9, 18–27) й зроблено висновок, що їхня етимологія – грецька, отже, легенду потрібно датувати елліністичним періодом і вона була витворена для правового обґрунтування перебування Ізраїлю на землях завойованих народів Ханаану. Водночас автор готовий визнати, що грецька етимологія згаданих власних імен вторинна й похідна, якщо фахівці з давньоєврейської мови й Старозавітної біблеїстики доведуть, що їхня семітська етимологія – давніша за грецьку.

Ключові слова: герменевтика, етимологічний аналіз, геокультурне походження, однокоренева спорідненість, датування, чергування у словоформах, семітська етимологія.

Етимологічний аналіз лексем, які фігурують у тексті, особливо власних імен і топонімів – там, де він можливий, – дає змогу встановити їхню мовну належність, поняттєве значення, з якого вони були утворені, а отже – їхнє геокультурне походження, й опосередковано, через аналіз вжитку лексичних пластів і стилістики – приблизне датування тексту, у якому вони трапляються, або приблизний час внесення їх у текст унаслідок пізніших редакцій. Він допомагає також окреслити зміст тексту та намір автора. Такий підхід я називаю *етимологічною герменевтикою*. Спробуймо застосувати її до тексту, згаданого у заголовку. Розгляньмо спершу грецький текст, яким він є у Септуагінті: “18. *Ἦσαν δε οἱ υἱοὶ Νωε οἱ ἐξέλθοντες ἐκ τῆς κιβωτοῦ Σημ Χαμ Ιαφεθ. Χαμ ἦν πατὴρ Χανααν. 19. τρεῖς οὗτοι εἰσὶν οἱ υἱοὶ Νωε ἄπο τούτων διεσπάρησαν ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. 20. Καὶ ἠρξάτο Νωε ἀνθρώπος γεωργὸς γῆς καὶ ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα. 21. καὶ ἐπιεν ἐκ τοῦ οἴνου καὶ ἐμεθύσθη καὶ ἐγυμνώθη ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ. 22. καὶ εἶδεν Χαμ ὁ πατὴρ Χανααν τὴν γυμνώσιν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ καὶ ἐξέλθων ἀηγγεῖλεν τοῖς δυοῖν ἀδελφοῖς αὐτοῦ ἐξω. 23. καὶ λαβόντες Σημ καὶ Ιαφεθ τὸ ἱματίον ἐπέθεντο ἐπὶ τὰ δυὸ νῶτα αὐτῶν καὶ ἐπορεύθησαν ὀπισθοφανῶς καὶ συνεκαλύψαν τὴν γυμνώσιν τοῦ πατρὸς αὐτῶν, καὶ τὸ πρόσωπον αὐτῶν ὀπισθοφανές, καὶ τὴν γυμνώσιν τοῦ πατρὸς αὐτῶν οὐκ εἶδον. 24. ἐξένηψεν δε Νωε ἀπο τοῦ οἴνου καὶ ἐγνώ ὅσα ἐποίησεν αὐτῷ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ὁ νεώτερος, 25. καὶ εἶπεν Ἐπικαταρατὸς Χανααν ἴ παις οἰκετῆς ἐστὶ τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ. 26. καὶ*

ειπεν Ευλογητος κυριος ο θεος του Σημ και εσται Χανααν παις αυτου. 27. πλατυναι ο θεος τω Ιαφεθ και κατοικησατω εν τοις οικοις του Σημ, και γενηθητω Χανααν παις αυτων” (Ген 9, 18–27) [11, с. 13].

В українському перекладі: “18. Були ж сини Ноя, ті, що вийшли з ковчега Сем, Хам, Яфет; Хам був батько Ханаана 19. три оці є сини Ноя; від цих поширилися [люди] на всю землю 20. і почав Ной [бути] чоловік землероб землі, і насадив виноградник 21. і випив вина, і сп’янів, й обнажився у домі своєму 22. і побачив Хам, батько Ханаана, наготу батька свого, і вийшовши, сповістив двом братам своїм назовні 23. і взявши Сем і Яфет одежу, покладали на дві спини свої, і вирушили, повернувшись спинами, й разом покрили наготу батька свого, повернувши лице своє дозаду, і нагоди батька свого не побачили 24. протверзевся же Ной від вина, і дізнався, що вчинив йому син його молодший 25. і сказав: проклятий Ханаан, хай буде раб домашній братам своїм 26. і сказав: благословенний Господь Бог Сема, й нехай Ханаан буде рабом його 27. нехай поширить Бог [володіння] Яфету, й нехай [він] живе в домах Сема, і нехай стане Ханаан рабом їх” (Бут 9, 18–27. Переклад мій. – П. Г.).

Візьмімо до уваги етимологію власних імен, які вжито у цьому тексті. Імена синів Ноя Σημ, Χαμ, Ιαφεθ виявляють чітке грецьке походження. Σημ є однокореневим зі σημα – знак, знамення (порівняймо зі σημειον – знак, відзнака) [1, с. 1128] і в цьому тексті означає: “відзначений”. На користь такого трактування промовляє його згадування першим у переліку (вірш 18), а отже – найстаршим. (У вірші 24 Χαμ виразно названий “молодшим”, а в переліку імен синів він згаданий другим після Сема). Також на користь такого трактування імені Σημ промовляють вірші 26–27, у яких Ной благословить Бога Семового й бажає Яфетові жити в його домах. Ім’я Χαμ однокореневе зі словами, які в давньогрецькій мові збереглися тільки як прислівники: χαμαζε – на землю; χαμαθεν – від землі; χαμαι – на землі (ця словоформа є архаїчним місцевим відмінком) [1, с. 1337; 3, с. 1763]. Можна припускати, що ці прислівники походять від незбереженого в писемних пам’ятках давньогрецького слова χαμα – земля. (Порівняймо з χθων – земля в значенні “країна”, “територія проживання”; латинське *humus* – земля). Така етимологія імені Χαμ чітко вказує на його значення в досліджуваному тексті: “землероб”. Ім’я Ιαφεθ (беручи до уваги чергування φ і π у словоформах) виводиться з дієслова ιαπτω – кидаю, метаю (стріли) [1, с. 619]. Й. Дворецький наводить ще одне слово, з яким ім’я Ιαφεθ виглядає однокореневим: ιαφετης – стрілець, що правда з іншою, але теж суто грецькою етимологією: від ιος – стріла, дротик, + αφιημι – метаю, пускаю, кидаю [2, с. 808]. Отже, ім’я Ιαφεθ в досліджуваному тексті означає “стрілець”, “лучник” (а збірно – кочові народи, основною ударною силою яких була кіннота лучників). Окрім того, воно виявляє однокореневу спорідненість з іменем, що його мав персонаж грецької міфології титан Ιαλετος, якого у цій міфології вважали прабатьком людського роду [1, с. 619], що співзвучно з трактуванням Яфета як прабатька групи народів у Книзі Буття (Бут. 10, 2–5) та в Першій Книзі Хронік (1 Хр. 1, 5–7).

Грецька етимологія імені самого Ноя – Νωε – не така очевидна. Але можна припускати, що воно споріднене з архаїчним написанням νοος (в аттичному діалек-

ті: νοῦς – “ум” як цілісна пізнавальна здатність особи й осідок мудрості, на відміну від “раз-ум” як аналітичного інтелекту) [1, с. 851]. Можна припускати, що два омікрони (οο) тут дали контракцію не в дифтонг ου, як в аттичному діалекті, а в омегу (ω). Отож, ім’я Νωε означало б “умний”: чоловік, який второпно послухав наказу виготовити ковчег і так врятував людський рід від потопу (порівняймо Бут. 6, 14 – 8, 22).

Цікавою з огляду на це є етимологія імені Хамового сина Χανααν. Хоча, на перший погляд, воно не виявляє грецького кореня, то все ж, як припущення – на рівні певного типу прамови, яку ще потрібно реконструювати, і яка, згідно з цим припущенням, передувала розділенню на давньогрецьку (загальніше – на індоєвропейські) і мови автохтонних народів Близького Сходу (підгрупою яких є семітські мови), – корінь χανα співзвучний з грецьким χαμα – земля. Я бачаю його спорідненість з картульським (грузинським) словом ყაბა [qapa] – поле. Отже, семантично ім’я Χανααν було б споріднене з ім’ям його батька Χαμ і збірною означало б країну і/або народи землеробів. Цьому відповідає й географічне розташування Ханаану на родючих хліборобських територіях, відомих як “Родючий Півмісяць” (англійською: Fertile Crescent) [6].

Отож, якщо подана мною грецька етимологія власних імен слухна, то розповідь про про Сема, Хама і Яфета (Бут. 9, 18–27) виявляється пізньою інтерполяцією, яку потрібно датувати елліністичним періодом (334–30 до Р. Хр.), і всі згадки про Хама в тесті Танаку є результатом пізнішої редакції (див.: Бут. 5, 32; Бут. 6, 10; 13; Бут. 7, 13; Бут. 10, 1; 6; 20; 1 Хр. 1, 4; 8; 1 Хр. 4, 40; Пс. 77 (78), 51; Пс. 104 (105), 23; 27; Пс. 105 (106), 22). Тому розповідь про Сема, Хама і Яфета виявляється ідеологічною легендою, призначеною обґрунтувати перебування народу Ізраїлю на землі Ханаану і підлегле становище народів Ханаану щодо нього. Я можу припускати, що потреба у такій легенді виникла саме тоді, коли Ізраїль перебував у сусідстві імперій Птолемеїв і Селевкідів, вів війни з останньою (Маккавейські війни, 175–135 до Р. Хр.) й тому було необхідно обґрунтувати правове пов’язання Ізраїлю з територіями, що їх він займав від часу переходу Йордану та завоювання Ханаану Єшуа, сином Нуна (приблизно 1200 року до Р. Хр.). Для цього було потрібно вивищити власного родоначальника (Σημ – “знак”, “відзначений”, у розповіді представлений як найстарший син) й кинути прокляття на родоначальника тих, чю територію зайняв Ізраїль. Прокляття мало би бути правовою підставою для зайняття територій, майже тисячолітнього проживання на них, як і для підлеглого становища (“нехай Ханаан буде рабом його” – Бут. 9, 26) автохтонних народів. Як підставу для прокляття було обрано одне з найважчих порушень Заповіді пошани до батька й матері (Вих. 20, 12; Втор. 5, 16) – відкриття наготи батька свого (Лев. 18, 7). Вчинок Хама мав би бути *argumentum ad hominem* і в тогочасній культурі викликати особливе обурення читачів. А оскільки етимологічне пов’язання імені Χαμ зі збірною назвою країни Χανααν для тодішніх читачів не було очевидним, то в розповіді Ной проклинає не прямого винуватця – Хама, а його четвертого сина – Ханаана. (Мабуть, недаремно Євангеліє від Йоана, яке в доктринальному плані чітко протиставля-

ється Старозавітному Юдаїзмові (для демонстрації цього потрібна би була окрема стаття з Новозавітної біблеїстики, авторства фахівців у цій галузі), описує перетворення води у вино як перше чудо Ісуса Христа саме у *Κανα της Γαλιλαίας* – Кані Галилейській (див. Йо. 2, 1–11), де *Κανα* (див. картульське *q̄b̄z* [қана] – поле), беручи до уваги чергування *κ* та *χ* у словоформах, – однокореневе з *Χανααν* (порівняймо англійське написання: *Санаан*, німецьке: *Канаан*) – місто/країна землеробів. Творячи перше чудо в Кані Галилейській, Ісус Христос знімає таким способом прокляття зі землеробів, що його кинули на них автори легенди про Сема, Хама і Яфета). Водночас легенда “м’яко”, вже без обернення в рабство, підпорядковує наймолодшого Ноевого сина Яфета Семові (“*нехай [він] живе в домах Сема*” – Бут. 9, 27). Це вочевидь пояснюється необхідністю для Ізраїля заручитися підтримкою сусідніх кочових народів – у якості союзників і/або воїнів-найманців.

Мені відома семітська (у загальноприйнятому у філології значенні – як означення групи мов) етимологія імен Сем, Хам, Яфет, Ной і Ханаан:

Сем (שם, *Шем*, буквально ‘им’я’, в переносном значенні ‘слава’) [4]; *simiti* – син, ім’я, назначений, вшанований, святий [10, с. 1194].

Хам (חם) [4]; *hm* – теплий, гарячий, або від єгипетського *kete* – чорнозем (якщо ця етимологія правильна, то вона теж промовляє на користь датування легенди елліністичним періодом: запозичення з єгипетської мови в грецьку могло відбутися тільки після завоювання Єгипту Александром Македонським. – П. Г.) [8, с. 31].

Яфет (יָפֶֿתֿ, *Иефет*) [4]; *yph* – вірний, гарний; єгипетське *keftiu* – острів Кріт, єврейське: *yapt Elohim leyeper* – нехай Елогім поширить; *pty* – бути просторим, широким [8, с. 641].

Ной (נֹחַ, *Ноах*) [4] єврейське: *noah* – від кореня дієслова *nwh* – спочити, осісти; *nh* – принести потіху; *nht* – той, хто приносить потіху [9, с. 1123].

Ханаан (חַנְאָן, *Кна’ан*) [4]; *kanaan* – від аккадського *ki na ah num* – земля язичників. Семітське *kn* – гнути(ся) (перед завойовниками – порівняймо англійське *knee*, або географічно – як вигнута смуга землі, “півмісяць”. – П. Г.), + *n* – Захід. Е. Спейсер (E. A. Speiser) запропонував етимологію *kinahhu*: темно-синій або пурпуровий одяг (від грецького *κίανος* – темно-синя сталь [1, с. 737]) [7, с. 828].

Однак існує низка понять, без яких немислимий сучасний юдаїзм, що їх було запозичено з грецької мови в елліністичний період. Сюди належать *συναγωγή*: синагога, дослівно: “сходження разом”, від *συν* – разом, до купи + *αγω* – йду, веду [1, с. 15, 1186]; *συνεδριον*: синедрион – місце засідання сенату чи суду, дослівно: “зібрання крісел”, від *συν* – разом, до купи + *εδρα* – крісло, лава [1, с. 368, 1186] (натомість єврейське *סֵנְהֶֿדֵֿרִין*, *санхедрин* [4] є асимільованим запозиченням з грецької мови в єврейську); *ολοκαυστος*: голокост, дослівно: “цілопалення”, від *ολος* – цілий + *καω* – спалюю) [1, с. 650, 879]; *σκηνη*: намет, скинія [1, с. 1136] (єврейське *Шекіна* або *Шхіна* (שְׁכִינָה; буквально ‘пробывание’, ‘проживание’) [4] у значенні “Божа присутність” є асимільованим запозиченням з грецької мови в єврейську). Тому за аналогією я можу припускати, що й імена

мови в єврейську). Тому за аналогією я можу припускати, що й імена Сем, Хам, Яфет та Ной є асимільованими запозиченнями з грецької мови в єврейську, де їм були надані змінені єврейські словоформи й нова етимологія (подібно, як словам *Шхіна* та *санхедрін*).

На користь такого припущення промовляє й той факт, що грецькі рукописи та кодекси, які містять легенду про Сема, Хама і Яфета й дійшли до нас, – древніші за єврейські. Наприклад, перші папіруси з грецьким текстом П'ятикнижжя – Кумранські папіруси – датуються II століттям до Р. Хр. [10, с. 1094]. Всесвітньо відомий ізраїльський учений Еммануель Тов стверджує, що стабілізація тексту Септуагінти (грецького “Перекладу сімдесятьох” Біблії) відбулася в I–II століттях після Р. Хр. [10, с. 1097]. Найдавніший рукопис Септуагінти – Синайський кодекс (*Codex Sinaiticus*) датується IV століттям після Р. Хр. [6], а другий після нього – Александрійський кодекс (*Codex Alexandrinus*) – V століттям після Р. Хр. [6; 7, с. 1069].

Натомість, доступний зараз Масоретський текст Танаку (Єврейської Біблії) почали опрацьовувати після 500 року після Р. Хр. [9, с. 593]; найдавніший єврейський рукопис Танаку – Ленінградський кодекс (*Codex Leningradensis*) датують 916 роком після Р. Хр. [6], а другий після нього – Кодекс Алеппо (*Aleppo Codex*) – 930 роком після Р. Хр. [6].

Вважаючи, що етимологія імен Сем, Хам, Яфет та Ной первісно грецька, а тому легенду про них потрібно датувати елліністичним періодом, я не роблю остаточного твердження й залишаю відкритою можливість, що знавці давньоєврейської мови й фахівці зі Старозавітної біблеїстики доведуть, що семітська етимологія цих імен давніша за грецьку. В такому випадку я був би готовий визнати, що їхня грецька етимологія вторинна й похідна.

Стаття: надійшла до редакції 16.12.2013

доопрацьована 20.02.2014

прийнята до друку 23.04.2014

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вейсман А. Д. Греческо-русский словарь. Репринт V-го издания 1899 г. / А. Д. Вейсман. – М. : Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 1991. – 1370 с.
2. Дворецкий И. Х. Древнегреческо-русский словарь. Т. I : А–Л. / И. Х. Дворецкий. – М. : Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1958. – С. 1–1043.
3. Дворецкий И. Х. Древнегреческо-русский словарь. Т. II : М–Ω. / И. Х. Дворецкий. – М. : Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1958. – С. 1044–1905.
4. Электронная еврейская библиотека [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.eleven.co.il/>

5. Archaeological Study Bible. An illustrated walk through biblical history and culture (New International Version). –Grand Rapids, Michigan: Zondervan, 2005. – XVII + 2306 c.

6. Encyclopedia Britannica [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.britannica.com/>

7. The Anchor Bible Dictionary. Vol. 1 : A–C / David Noel et al Freedman (ed.). – New York, London, Toronto, Sydney, Auckland : ABD Doubleday, 1992. – 1232 c.

8. The Anchor Bible Dictionary. Vol. 3 : H–J / David Noel et al Freedman (ed.). – New York, London, Toronto, Sydney, Auckland : ABD Doubleday, 1992. – 1135 c.

9. The Anchor Bible Dictionary. Vol. 4 : K–N / David Noel et al Freedman (ed.). – New York, London, Toronto, Sydney, Auckland : ABD Doubleday, 1992. – 1162 c.

10. The Anchor Bible Dictionary. Vol. 5 : O–Sh / David Noel et al Freedman (ed.). – New York, London, Toronto, Sydney, Auckland : ABD Doubleday, 1992. – 1230 c.

11. *Η Παλαια Διαθήκη κατά τους ο΄* – Septuaginta, id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes, edidit Alfred Rahlfs. – Stuttgart : Deutsche Bibelgesellschaft, 1979. – 941 c.

**ETYMOLOGICAL HERMENEUTICS AS A KEY FOR
UNDERSTANDING AND DATING OF TEXT
(illustrated by example of the legend on Shem, Ham and Japheth:
Gen. 9, 18–27)**

Petro Husak

*Ukrainian Catholic University,
Chair for philosophy,
35a Khutorivka str, aud. 313, L'viv, Ukraine, 79011,
tel: (00380 32) 2409940, e-mail: husak@ucu.edu.ua*

The article deals with etymological hermeneutics of proper names as method of determining of approximate dating of a text, as well as of its content and intention of its authors or editors. The author of the article illustrates this method on example of an etymological analysis of proper names of personages of the legend about Shem, Ham and Japheth (Gen. 9, 18–27), and draws the conclusion, that their etymology is Greek, therefore one needs to date this legend with Hellenistic periode, and it was created in order to give a legal basing for dwelling of Israel on the territories of conquered peoples of Canaan. At the same time, the author is ready to admit, that the Greek etymology of the mentioned proper names is secondary and derived, if the specialists in the brances of the Old Hebrew and the Old Testament Bible Science would prove, that a Semitic etymology of the mentioned proper names is more ancient, than the Greek one.

Key words: hermeneutics, etymological analysis, geocultural origin, word root kinship, dating, interchange in the word forms, Semitic etymology.

**ЭТИМОЛОГИЧЕСКАЯ ГЕРМЕНЕВТИКА
КАК КЛЮЧ К ПОНИМАНИЮ И ДАТИРОВАНИЮ ТЕКСТА
(на примере легенды о Семе, Хаме и Иафете: Быт. 9, 18–27)**

Петро Гусак

*Украинский Католический Университет,
кафедра философии,
ул. Хуторивка 35а, ауд. 313, Львов, Украина, 79011,
тел.: (00380 32) 2409940, e-mail: husak@ucu.edu.ua*

Рассмотрено этимологическую герменевтику собственных имен как метод определения приблизительного датирования текста, а также – содержания текста и намерения его авторов или редакторов. Проиллюстрировано этот метод на примере этимологического анализа собственных имен персонажей легенды о Семе, Хаме и Иафете (Быт. 9, 18–27) и сделано выводы, что их этимология – греческая, а значит, легенду надо датировать эллинистическим периодом и она была создана для правового обоснования пребывания Израиля на землях завоеванных народов Ханаана. Вместе с тем, автор готов признать, что греческая этимология упомянутых собственных имен вторична и производна, если специалисты в сферах древнееврейского языка и Ветхозаветной библеистики докажут, что их семитская этимология древнее, чем греческая.

Ключевые слова: герменевтика, этимологический анализ, геокультурное происхождение, однокорневое родство, датирование, чередование в словоформах, семитская этимология.